

Σχόλια πάνω σε ένα πατριαρχικό σιγίλλιο (1862) (Πατριαρχείο-Οθωμανοί-Σάμος)

Η σχέση των σταυροπηγιακών μονών με το Οικουμενικό Πατριαρχείο στη διαδρομή της ύπαρξής τους αναμφίβολα μπορεί να φωτίσει πτυχές της ιστορικής, οικονομικής και κοινωνικής πραγματικότητας. Οι φαινομενικά ενδοεκκλησιαστικές αυτές πραγματικότητες, δηλαδή, υπακούουν σε πυκνότερα συμφραζόμενα και μπορούν να ιδωθούν υπό το πρίσμα ευρύτερων εννοιολογήσεων. Πρόκειται, με άλλα λόγια για γόνιμες αναγωγές που δεν μπορούν παρά να υπακούουν στη λογική μίας βαθύτερης ερμηνευτικής των φαινομένων διαδικασίας. Υπό αυτό το πρίσμα, επιμέρους ζητήματα που με την πρώτη ανάγνωση εμπίπτουν σε ένα περιορισμένο ενδιαφέρον, αποκτούν με τη διατύπωση κατάλληλων ερωτημάτων νέα δυναμική και εμπλουτίζονται με δυναμικά ιστορικά φορτία, η συνισταμένη των οποίων καθιστά την όποια μαρτυρία μία ελκυστική δυνατολογία.

Στο σημείωμα που ακολουθεί, με χρονικό σημείο αναφοράς που τοποθετείται στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα και γεωγραφική αφητηρία το νησί της Σάμου, τμήμα μίας ευρύτερης οθωμανικής επαρχίας του κατακτημένου ιστορικού ελληνικού χώρου, θα επιχειρήσουμε μία άλλη ανάγνωση των ζητημάτων που προσδιόρισαν τις σχέσεις του Οικουμενικού Πατριαρχείου με τις υπαγόμενες σε αυτό σταυροπηγιακές μονές στο ιστορικό ανάπτυγμα. Η απόπειρα αυτή εκκινεί από μία μεθοδολογική πρόταση που χρησιμοποιεί το παράδειγμα της ίδρυσης ενός ναού (του μητροπολιτικού ναού Αγίου Νικολάου Βαθέος Σάμου) ως πρίσμα ιστορίας και, εν προκειμένω, προτείνει μία εναλλακτική ερμηνεία των τεκμηρίων θεωρώντας ότι αυτά δεν μπορούν να εξετάζονται αποκλειστικά και μόνο υπό τον - συχνά παραμορφωτικό- καθρέπτη της θρησκευτικής - λατρευτικής ή ενδο-εκκλησιαστικής σφαίρας.¹

Στην περίπτωση της Σάμου και μάλιστα σε μία μακρά διάρκεια που καλύπτει ολόκληρη την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας ως τον 20^ο αιώνα, η ύπαρξη πατριαρχικών μετοχιών σε αρκετά σημεία του νησιού αποτελεί μία συχνότατη και σταθερά διαχρονική πραγματικότητα, ήδη από τον 17^ο αιώνα. Τέτοιες περιπτώσεις αποτελούν το μετόχι της Κολώνας, του Αγίου Γεωργίου Μαραθοκάμπου, της Αγίας Τριάδας στην Καστανιά. Επίσης πατριαρχικά μετόχια ελάσσονος σημασίας μπορεί κανείς να βρει στην ευρύτερη περιοχή όπου βρίσκονται τα ημιορεινά χωριά των Μύλων, του Πύργου και στην περιοχή της Φανερωμένης. Η τύχη των μετοχιών αυτών ήταν μάλλον στατική, δηλαδή παρέμειναν μετόχια της μονής Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου Πάτμου. Άλλοτε πάλι εκποιήθηκαν σε ιδιώτες ή έγιναν αφορμή για διενέξεις ανάμεσα στους κατοίκους του νησιού και τη σταυροπηγιακή μονή του Αγίου Ιωάννου. Αναφορικά δε με το ιδιαίτερο καθεστώς διακατοχής των μετοχιών αυτών και, κατ' επέκταση, της όποιας εκμετάλλευσής τους πρέπει να διευκρινιστεί ότι βρίσκονταν αδιάλειπτα υπό την άμεση δικαιοδοσία της μονής Πάτμου και όχι του

¹ Σχετικά με το ζήτημα της μετατροπής του ναού Αγίου Νικολάου από μετόχι της σταυροπηγιακής μονής Αγίας Ζώνης σε ενοριακό ναό που θα μας απασχολήσει στο παρόν σημείωμα, πρβλ: «Όσα αναφέρθηκαν παραπάνω, πέρα από την αξία τους για την εκκλησιαστική ιστορία της Σάμου, αποτελούν και αποτύπωση μιας δράσης συχνά ομαδικής, εντασσόμενης στα όρια της θρησκευτικής συμπεριφοράς των κατοίκων του νησιού, υπό την άποψη της ψυχολογικής σύνδεσης του λαού με τα ναϊκά κτίσματα... υπό το πρίσμα αυτό μελετήθηκε το όλο ζήτημα, επιδεχόμενο επίσης αναλύσεις και ερμηνείες διαφορετικής επιστημονικής θεώρησης», Μανόλης Βαρβούνης, «Εξωγενείς παράγοντες για τη μελέτη της παραδοσιακής θρησκευτικής συμπεριφοράς των κατοίκων της Σάμου. Η περίπτωση των πατριαρχικών μετοχιών», *Σαμιακά λαογραφικά και εκκλησιαστικά σύμμικτα*, τόμ. Α', έκδοση νομαρχιακής αυτοδιοίκησης ν. Σάμου, Αθήνα 2001, σ. 541, απ' όπου και οι πληροφορίες που ακολουθούν. Για την παραδοσιακή θρησκευτική συμπεριφορά των κατοίκων της Σάμου, βλ. του ιδίου, *Λαϊκή λατρεία και θρησκευτική συμπεριφορά των κατοίκων της Σάμου*, (διδ. διατριβή), Αθήνα 1991.

Οικουμενικού Πατριαρχείου. Ανάλογες περιπτώσεις γνωρίζουμε² και επί της μοναστικής πολιτείας του Αγίου Όρους, της σταυροπηγιακής μονής Αγίας Αναστασίας της Φαρμακολύτριας στη Χαλκιδική καθώς και της σταυροπηγιακής μονής Βλατάδων στη Θεσσαλονίκη.

Στη Σάμο, η μονή Αγίας Ζώνης είναι επίσης σταυροπηγιακή (ή πατριαρχική) και βρίσκεται στην περιοχή Βλαμαρής, στην ανατολική πλευρά του νησιού. Σύμφωνα με πατριαρχικό σιγίλλιο³ του 1779, τα κτήματα και τα περιουσιακά της στοιχεία ήταν «ασύδοτα και ακαταπάτητα και μηδενί ετέρω υποκείμενα». Ανήκαν ως ψιλή κυριότητα απευθείας στον πατριαρχικό θρόνο «υπ' αυτού δεσποζόμενα, διεξαγόμενα τε και διακυβερνώμενα». Η μονή είχε γίνει δε πατριαρχική μετά από αίτηση του ιδρυτή της Μελετίου με σιγίλλιοτου πατριάρχη Καλλινίκου Β' το 1696 και η ανεξαρτησία της εξασφαλιζόταν από το ρητό και αυστηρό «γράμμα» του εν λόγω σιγίλλιου.⁴

Όταν το 1854 η πρωτεύουσα της Σάμου μεταφέρθηκε επισήμως από την παλαιά της έδρα (Χώρα) στον λιμένα του Βαθέος, ο οποίος εξελισσόταν οικονομικά και οικιστικά σε όλη την περίοδο της Σαμιακής Ηγεμονίας (1834-1912)⁵, ανάμεσα στα ναϊκά κτίσματα της νέας τοποθεσίας βρισκόταν και το μικρό ξωκλήσι του Αγίου Νικολάου. Κατά τον 18^ο αιώνα ο τότε επίσκοπος Σάμου και μέλος της διοικούσας Ιεράς Συνόδου, Ακάκιος ο Πάτμιος, «καταχρώμενος» την πνευματική του εξουσία, αφιέρωσε αυθαίρετα το ξωκλήσι του Αγίου Νικολάου στη σταυροπηγιακή μονή της Αγίας Ζώνης, χωρίς να έχει κανένα δικαίωμα κυριότητας επ' αυτού.

Η αφιέρωση του επισκόπου, ο οποίος προέβαλε τον ισχυρισμό της ιδιοκτησίας, επισημοποιήθηκε μάλιστα και με πατριαρχικό σιγίλλιο του οικουμενικού πατριάρχη Σοφρωνίου Β' το 1779.⁶ Κατ' αυτόν τον τρόπο η ενέργεια του Ακάκιου επικυρώθηκε λαμβάνοντας πατριαρχική έγκριση και νομιμοποιήθηκε. Ωστόσο, τούτη η ενέργεια δημιουργούσε στο εξής και μία νέα πραγματικότητα σχετικά με το μέλλον του ναού - οποιαδήποτε μεταβολή των περιουσιακών στοιχείων της μονής Αγίας Ζώνης χρειαζόταν και αντίστοιχη επικύρωση από τον οικουμενικό θρόνο.⁷ Παρά ταύτα, το ξωκλήσι του Αγίου Νικολάου μετεξελίχθηκε από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα σε μητροπολιτικό ναό.

Η πρακτική ίδρυσης ενός ενοριακού ναού, όπως παρατηρεί ο Μανόλης Βαρβούνης, συνήθως συνδυάζεται με την οικονομική και κοινωνική εξέλιξη ενός οικισμού ή μίας κοινωνικής ομάδας. Θα προσθέταμε εδώ ότι η ίδρυση ενός ναού και συνακόλουθα η πνευματική και διοικητική του υπαγωγή πρέπει να ιδωθούν και με όρους πολιτικούς, πολιτισμικούς, οικονομικούς, δηλαδή μέσα από ένα ευρύτερο και πολυπαραγοντικό σχήμα που ενδεχομένως να φωτίσει ενδιαφέρουσες και φαινομενικά αθέατες πτυχές των γεγονότων. Η ίδρυση του μητροπολιτικού ναού Αγίου Νικολάου Σάμου στα μέσα του 19^{ου} αιώνα αποτελεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα μετατροπής ενός μετοχίου (εν προκειμένω, της σταυροπηγιακής μονής Αγίας Ζώνης) σε ενοριακό ναό.

Είναι προφανές ότι η συγκυρία μέσα στην οποία λαμβάνει χώρα τούτη η εξέλιξη είναι σαφώς διαφορετική από τα ιστορικά συμφραζόμενα της εποχής του

² Σαμιακά λαογραφικά και εκκλησιαστικά σύμμικτα, ό.π.

³ Επαμεινώνδας Σταματιάδης, *Σαμιακά, ήτοι ιστορία της νήσου Σάμου από των παναρχαίων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς*, Εν Σάμω 1881-1887, τ. 4, σ. 348.

⁴ Ιωάννης Παπάλης (μητροπολίτης Σιδηροκάστρου), *Η εκκλησία της Σάμου*, Σάμος 1967, σ. 66.

⁵ Βλ. Ιωάννης Δ. Βακιρτζής, *Ιστορία της Ηγεμονίας της Σάμου 1834-1912*, ΓΑΚ-Αρχαία Νομού Σάμου, Αθήνα 2007.

⁶ Επ. Σταματιάδης, ό.π., σ. 347-348.

⁷ Τα κυριαρχικά δικαιώματα της μονής επί του ναού επιβεβαιώθηκαν στη συνέχεια και μάλιστα επισφραγίστηκαν με πατριαρχικά σιγίλλια (1797,1816), τα οποία ανανέωναν τα δικαιώματα αυτά.

επισκόπου Ακάκιου και των όποιων υπολογισμών του πατριάρχη Σοφρωνίου στα τέλη του 18^{ου} αιώνα. Ως εκ τούτου, οι πραγματικότητες μέσα στις οποίες ιδρύεται ο μητροπολιτικός ναός Βαθέος θέτουν ενδιαφέροντα ερωτήματα, που θα επιχειρήσουμε να επεξεργαστούμε στη συνέχεια. Ένα από τα ελκυστικότερα αυτών, όπως θα δείξουμε, προκύπτει από το γεγονός ότι το λαϊκό αίτημα της ίδρυσης του μητροπολιτικού ναού επικαιροποίησε τα προβλήματα ερμηνείας που δημιουργούσε το πατριαρχικό σιγίλλιο του 1779 και έθεσε επιτακτικά πλέον το ζήτημα απαγκίστρωσης του ναού από την ασφυκτική μοναστηριακή κηδεμονία. Οι ερμηνευτικές προκλήσεις πολλαπλασιάζονται, αν λάβουμε υπόψη μας ότι, στα ιστορικά συμφραζόμενα που τίθεται εκ νέου το ζήτημα, η μετεπαναστατική Σάμος, το οικουμενικό πατριαρχείο και βέβαια η συρρικνωμένη οθωμανική αυτοκρατορία αντιμετωπίζουν επιπλέον τις ιστορικές προκλήσεις που δημιουργούσε για όλους η *εποχή των επαναστάσεων*. Σε ό, τι αφορά την περίπτωση ίδρυσης του ναού, το αίτημα αυτό, όπως θα δούμε, σήμαινε την εμπλοκή του δήμου Βαθέος καθώς και του ενοριακού συμβουλίου, συλλογικά υποκείμενα που διεκδικούσαν σε αυτή τη συγκυρία έναν αυξημένο ρόλο στη λήψη αποφάσεων που αφορούσαν την ίδια την ενορία.

Οι προσπάθειες, όμως, για επέκταση και οικοδόμηση του εν λόγω ναού συνάντησαν την αντίδραση των πατέρων της μονής Αγίας Ζώνης, οι οποίοι έχοντας παλαιότεν κυριαρχικά δικαιώματα επί του ναού ήθελαν να εξακολουθήσουν να ασκούν και στον υπό ανέγερση μητροπολιτικό ναό οικονομικό και διοικητικό έλεγχο. Το αίτημα για την ανέγερση του ναού στην περιοχή μετοχίου του Αγίου Νικολάου ετέθη αρχικά προς την πρώτη ηγεμονική διοίκηση του νησιού⁸ (Στέφανος Βογορίδης) από τον δήμο Στεφανουπόλεως (Βαθέος). Στην αναφορά των κατοίκων του δήμου διευκρινιζόταν ότι ο ναός θα τιμούσε στο εξής τη μνήμη των Αγίων Νικολάου και Στεφάνου του πρωτομάρτυρος.⁹ Η μονή έπρεπε να πάρει θέση και να απαντήσει στο αίτημα.

Η ικανοποίηση, όμως, του συγκεκριμένου λαϊκού αιτήματος από το συμβούλιο της μονής προσέκρουε σε ποικίλους υπολογισμούς. Για τη μονή το διακύβευμα ήταν σοβαρό. Εμπειρείχε οικονομικές και ταυτόχρονα πολιτικές προεκτάσεις, στο βαθμό μάλιστα που το εν λόγω αίτημα απευθυνόταν εμμέσως και προς την προϊσταμένη διοικητική Αρχή του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Συνεπώς, η διαχείριση του ζητήματος από τη μονή και το Πατριαρχείο μπορεί να αποκαλύψει και τους τρόπους με τους οποίους η εθναρχούσα εκκλησία με έδρα την Κωνσταντινούπολη προσλαμβάνει, ερμηνεύει και διαμορφώνει τη στάση της στην ευρύτερη πολιτική, οικονομική πραγματικότητα της οθωμανικής αυτοκρατορίας, αλλά και σε συνάρτηση με τις νέες προκλήσεις της συγκυρίας, οι οποίες αναδύονται σε διεθνές επίπεδο.

Στην έγγραφη απάντηση του συμβουλίου της μονής (8 Σεπτεμβρίου 1846) αναφέρονται συνοπτικά τα εξής:

(α) το λαϊκό αίτημα του δήμου Στεφανουπόλεως γίνεται κατ' αρχήν δεκτό,

(β) ορίζονται οι προϋποθέσεις για την ανέγερση του ναού ως εξής:

1. καταβολή ενοικίου από τον δήμο προς τη μονή ύψους 300 γροσίων το χρόνο,
2. από τα κελιά που θα κτιζόνταν ένα θα προοριζόταν για να «καταλύη» ο ηγούμενος της μονής ή όποιος αδελφός της μονής επρόκειτο να διανυκτερεύσει στην περιοχή,

⁸ Ι. Βακιρτζής, ό.π., σσ. 71-175.

⁹ Η λατρεία του Αγίου Στεφάνου σύμφωνα με τον Επ. Σταματιάδη, πρέπει να αποτέλεσε παραχώρηση προς τον ηγεμόνα Σάμου Στέφανου Βογορίδη, η οποία και εγκαταλείφθηκε μετά από την αντικατάστασή του από την ηγεμονία της Σάμου. Επ. Σταματιάδης, ό.π., τ. 3, σ. 194-198.

3. δινόταν η προθεσμία δύο ετών (1848) ως την έναρξη της ανοικοδόμησης, αλλιώς το παραχωρητήριο θα θεωρείτο άκυρο.¹⁰

Το συγκεκριμένο έγγραφο επιδόθηκε στον δήμο Στεφανουπόλεως (Βαθέος), καταχωρήθηκε στον κώδικα της μονής, επικυρώθηκε από τον δήμαρχο Α. Μαυρομάτη, τη βουλή του νησιού και τον αντιπρόσωπο του ηγεμόνα, Γ. Κρεστίδη. Ωστόσο, είναι προφανές ότι η, ως άνω, διευθέτηση δεν καθιστούσε τον ναό ακηδεμόνευτο και πλήρως ανεξάρτητο από τη μονή. Συνεπώς, η αποφάσεις συνέχιζαν να προσκρούουν στο επίμονο λαϊκό αίτημα για πλήρη διαχείριση του ναού από ενοριακό συμβούλιο με την ισχυρή παρουσία λαϊκών. Πάντως, το έργο της ανοικοδόμησης του νέου ναού Αγίου Νικολάου προχωρούσε με αργούς ρυθμούς, κυρίως με δωρεές και εισφορές ιδιωτών.

Ο νέος ηγεμόνας της Σάμου Μιλτιάδης Αριστάρχης (1859-1868), έδειξε αποφασισμένος να επιλύσει το πρόβλημα που εξακολουθούσε να υφίσταται, δεδομένου ότι το λαϊκό αίτημα εκφραζόταν σθεναρά υπέρ της πλήρους ανεξάρτησης του ναού από την κηδεμονία της μονής Αγίας Ζώνης και την ουσιαστική αυτονομισή του. Τα μέλη της επιτροπής τού υπό ανέγερση μητροπολιτικού ναού απευθυνόμενα στον ηγεμόνα πρόβαλαν το επιχείρημα της «αυταρχικής» συμπεριφοράς και «αυθαίρετης» πρωτοβουλίας του επισκόπου Ακάκιου. Επιπλέον, έθεταν και άλλα ζητήματα δικαιωμάτων λόγω μακροχρόνιας διακατοχής του ναού. Ο ηγεμόνας ανταποκρινόμενος στο λαϊκό αίτημα και, προτού προβεί σε οποιαδήποτε απόφαση, απευθύνθηκε τελικά με αναφορά του προς το Οικουμενικό Πατριαρχείο, δεδομένου ότι η μονή Αγίας Ζώνης εξακολουθούσε να αποτελεί σταυροπήγιο.

Ο οικουμενικός πατριάρχης Ιωακείμ Β΄ (1860-1863) απάντησε με το παρακάτω σιγίλλιδες γράμμα¹¹ του τον Μάιο του 1862:

*Ιωακείμ ελέω Θεού Αρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως
Νέας Ρώμης και Οικουμενικός Πατριάρχης*

Και προς πάσαν μεν εύλογον και του δικαίου εχομένην αίτησιν ἴδοι τις αν την εκκλησιαστικὴν ευμένειαν πρόχειρον, ἔνθα δε και λόγοι πρόκεινται απαραίτητοι, και προς πνευματικὴν αφορώντες οικοδομὴν και ωφέλειαν των ευσεβῶν χριστιανῶν, τότε δε προθυμοτέραν την καθ' οφειλὴν αξιόχρεων καταβάλλεσθαι πρόνοιαν η κοινὴ αὐτῆ πνευματικὴ Μήτηρ αγία του Χριστοῦ Εκκλησία, ὅπως συν τω δικαίω και την κατά ψυχὴν ωφέλειαν απεργάσθαι τοις την μητρικὴν αὐτῆς αντίληψιν εξαιτουμένοις ευσεβέσι τέκνοις αὐτῆς, ως ἔξιν ιδεῖν και ἐπὶ του παρόντος. Επειδὴ γαρ ἀπὸ αναφορῶν των τιμιωτάτων επιτρόπων του κατά την Νήσου Σάμου εν τη πόλει Λιμὴν Βαθέος κειμένου Ιεροῦ Ναοῦ του αγίου Νικολάου, αποτεινομένων μεν προς τον υψηλότατον Πρίγγιπα της Σάμου Κύριον Μιλτιάδην Αριστάρχη, υἱόν υμῖν εν πνεύματι περισπούδαστον, εμφανισθισῶν δε ἤδη τη Εκκλησία παρά της αὐτοῦ υψηλότητος, εγνώσθη τη ημῶν Μετριότητι, προκαθημένη Συνοδικῶς, διατρέχουσα προ πολλοῦ διένεξις και διαφορά μεταξύ του δήμου της ρηθείσης πόλεως, και των οσιωτάτων πατέρων την εν τη αὐτῆ Νήσω κειμένης Ιεράς Σταυροπηγιακῆς Μονῆς της αγίας Ζώνης ἔνεκα του ρηθέντος Ιεροῦ Ναοῦ του αγίου Νικολάου, ου της κυριότητος ἐκάτερον αντιποιεῖται μέρος· η μεν γαρ αὐτῶν Οσιότης στηρίζουσι το δικαίωμα αὐτῶν εις ο

¹⁰ Πρβλ. δημοσιευμένο αντίγραφο του απαντητικού εγγράφου της μονής Αγίας Ζώνης προς τον δήμο Στεφανουπόλεως στο: Μ.Γ. Βαρβούνης, «Εξωγενείς παράγοντες μελέτης θρησκευτικής συμπεριφοράς», *Σαμιακά Λαογραφικά και Εκκλησιαστικά Σύμμικτα*, ὅ.π., σ. 529-531.

¹¹ Μ. Βαρβούνης, «Εξωγενείς παράγοντες για τη μελέτη της παραδοσιακής θρησκευτικής συμπεριφοράς των κατοίκων της Σάμου. Η περίπτωση των πατριαρχικών μετοχιών», ἀ΄ δημοσίευση στο: *Δωδεκανησιακά Χρονικά* 15 (1994). Βλ., επίσης, *Αρχαίο Ιερό Ναό Αγίου Νικολάου Σάμου*, δημοσίευση στο: *Σαμιακά Λαογραφικά και Εκκλησιαστικά Σύμμικτα*, ὅ.π., σσ. 536-539.

έχουσι αρχαίον Σιγγιλιώδες Γράμμα του αιιδίμου Πατριάρχου Κυρού Σωφρονίου εκδεδομένον κατά το αμσθ' ον σωτήριον έτος (ου το ίσον ενεφανίσθη ήδη και ημίν) εν ω εμπειελήθη ο ρηθείς Ιερός Ναός, εξωκκλήσιον τότε υπάρχων ενοριακόν, ως αφιερωθείς τη ρηθείση Ιερά Μονή της αγίας Ζώνης υπό του τηνικαύτα αρχιερατεύοντος Σάμου Ακακίου, οι δε κάτοικοι δημόται χριστιανοί αναιρούντες την αρχιερατικήν εκείνην αφιέρωσιν ως παράλογον, και εν ουδενί δικαίωματι βασιζομένην, και την επί του Ιερού Ναού αρχαίαν κυριότητα αυτών διαβεβαιούντες, υποστηρίζουσι τον της διακατοχής λόγον και δια της ης εποιήσατο πρότινων χρόνων εκ βάθρων ανοικοδομής αυτού, συνδρομή και δαπάνη της Κοινότητος αυτών, αναδείξαντες από εκκλησιδίου μικρού ημελημένου τε και ετοιμορρόπου εις Ναόν περικαλλή, και μεγέθει και κάλλει διαφέροντα, και περιποιούμενοι μέχρι του νυν ιδίαις αυτών δαπάναις, και κόποις ατύτοις. Συγχρόνως δε ενεφανίσθη ημίν και ίσον Γράμματος συντελεσθέντος μεν μεταξύ της ολομελείας των πατέρων της ρηθείσης Μονής περί της αυτής υποθέσεως του Ιερού Ναού τούτου κατά το αωμζ' ον σωτήριον έτος, ότε προκειμένης της ανοικοδομής αυτού όρους τινάς εξέθεντο, εν οίς και το πληρούσθαι τη Μονή υπό των δημοτών χριστιανών γρόσια τριακόσια κατ' έτος λόγω ενοικίου, μη διατηρηθέντος μέντοι ύστερον, μηδέ ενεργηθέντος υπό των δημοτών χριστιανών, άτε εν δεινώ ποιουμένων την τοιαύτην του Ιερού Ναού δουλωσύνην και υποταγήν. Τοιαύτης τοίνυν διενέξεως και διαφοράς γνωσθείσης ημίν από των ειρημένων αναφορών, επειδή η αυτού υψηλότης ηγεμονική φροντίδι και ευλαβεία χριστιανική αναθεμένη τη καθ' ημάς του Χριστού Μεγάλη Εκκλησία τα της υποθέσεως, ηξίωσε διατηθήναι ταύτην δι' αποφάσεως εκκλησιαστικής προς κατάπαυσιν των επιφερομένων τοίς ρηθείσι χριστιανοίς ενοχλήσεων των Μοναστηριακών πατέρων, άλλως τε και ανάγκης υπαγουρεύουσης διεξάγεσθαι ανεξαρτήτως των του Ιερού Ναού, εξ ότου μάλιστα χάριτι Θεού το μέρος τούτο λιμήν Βαθέος επικληθέν, πληθύι κατοίκων λόγου αξίων ανδρών συνεκροτήθη, και οιονεί κέντρον και πόλις πρωτεύουσα της Νήσου και Ηγεμονίας ταύτης αναδειχθέν, έσχεν εις Μητροπολιτικήν Εκκλησίαν τον Ναόν τούτον, ανοικοδομηθέντα κοινή των κατοίκων χριστιανών προθυμία. Ταύτη τοι συσκεψάμενοι μετά της περι ημάς Ιεράς και αγίας Συνόδου, και άμα μεν το εύλογον και αναγκαίον κατιδόντες της των ειρημένων χριστιανών αιτήσεως, ανθ' ων τε ες δεύρο αφειδώς κατεβάλοντο χρηματικών θυσιών και αγώνων, και εφ' οίς ες τουπιόν ζήλου περιουσία προτίθενται, θεάρεστα διαπράζοντες και ανάλογα τη ευκλεία της πόλεως αυτών υπέρ του Ιερού Ναού, αθλίως το πρότερον, και εν ερειπιώδει καταστάσει διακειμένου εξ αμελείας των πατέρων, άμα δε και τοίς Μοναστηριακοίς τούτοις πατράσι μηδεμίαν παραλείπειαν ζημίας και αδικίας πρόφασιν ανεχόμενοι, σεβασμώ προς το Σιγγιλιώδες Πατριαρχικόν εκείνο Γράμμα, οπώς ποτέ και αν έφθασεν απολυθήναι αυτοίς· αναγνωσθέντος γαρ Συνοδικώς του αντιγράφου αυτού, ει και κατεφάνη εκ μόνης της θελήσεως του μακαρίτου εκείνου Σάμου Ακακίου προαχθείσα ή εν σχήματι του εξωκκλησίου παραχώρησις του Ναού, καίτοι ως ενοριακού της Επαρχίας υπάρχοντος, καθά εν τω αυτό Σιγγιλίω αναφέρεται, και ουκ ιδιοκτήτου, μηδέν έχοντος του μακαρίτου δικαίωμα επί του υλικού αυτού, φθάσαν όμως παραδεχθήναι υπό της Εκκλησίας την πνευματικήν αυτού μεταποίησιν, δέον ωήθημεν παν αιτίαμα βλάβης τινός τη Μονή άραι εκ μέσου, άλλως τε και της υπό των πατέρων προεγκριθείσης χορηγίας των τριακοσίων γροσίων υποσχεθείσης εν αρχή παρά των δημοτών χριστιανών, ως έγνωμεν. Εκατέρω γουν μέρει κατάλληλον απονείμαι την θεραπείαν διασκεπτόμενοι, και ανάλογον των καιρώ και ταις των πραγμάτων περιστάσεσι την οικονομίαν, ενεκρίναμεν και απεφηνάμεθα ομοφώνω Συνοδική γνώμη χορηγηθήναι μεν εφάπαξ δια παντός τη Ιερά Μονή παρά των χριστιανών κατοίκων του λιμένου Βαθέος γρόσια εξ χιλιάδας λόγω αποζημιώσεως αυτής αντί παντός δικαίωματος, και πάσης και παντοίας αντιποιήσεως επί του Ιερού Ναού, επανελθείν δε και μένειν αυτόν ες αεί εις ενοριακήν κατάστασιν υπό την

αρχιερατικήν δικαιοδοσίαν του κατά καιρόν Μητροπολίτου Σάμου, και την κυριότητα του δήμου της πόλεως του λιμένος Βαθέος, μηδεμιὰς τουντεύθεν περί τούτου διενέξεως χώραν εχούσης λαβείν εις το παντελές. Και ταύτην την Εκκλησιαστικήν και Συνοδικήν απόφασιν και ευθύδικον διαίτησιν κατασφαλίζοντες και εμπεδούντες δια τούδε Πατριαρχικού ημών και Συνοδικού Συγγιλιώδους εν Μεμβράναις Γράμματος, Γράφομεν και αποφαινόμεθα Συνοδικώς μετά των περί ημάς Ιερωτάτων Αρχιερέων και υπερτίμων, των εν αγίω Πνεύματι αγαπητών ημών αδελφών και συλλειτουργών, ίνα ο ρηθείς Ιερός Ναός του εν αγίοις Πατρός ημών Νικολάου, ο κατά την πόλιν λιμένα Βαθέος της Νήσου Σάμου κείμενος, άτε δια της καταβολής των εγκριθέντων εκκλησιαστικώς δοθήναι εφάπαξ τη Ιερά εκείσε Μονή της αγίας Ζωνής δια παν οιονδήποτε αυτής δικαίωμα γροσίων εξ χιλιάδων ενώτερος διαμείναν από της οπώς ποτε χώραν λαβούσης μοναστηριακής εξουσίας και αντιποιήσεως, υπάρχη από του νυν και εις τον εξής άπαντα χρόνου και λέγηται μετά πάντων των κτημάτων και αφιερωμάτων αυτού των τε ήδη όντων, και των εισέπειτα προσγενησομένων, και περι πάντων γινώσκηται Εκκλησία Ενοριακή των χριστιανών κατοίκων του δήμου της πόλεως λιμίν Βαθέος, υπαγομένη εις την πνευματικήν δικαιοδοδίαν των κατά καιρούς Αρχιερέων Σάμου, επιστατουμένη δε και διεξαγομένη υπό των κατά καιρούς Επιτρόπων αυτής, ον τρόπον και αι λοιπαί εν τη Νήσω και Επαρχία ταύτη Εκκλησίαι, μηδένα ποτέ λόγον ή δικαίωμα διακατοχής ή μετοχής πολλής ή ολίγης επί της Εκκλησίας ταύτης και των κτημάτων αυτής και αφιερωμάτων εχούσης της ρηθείσης Ιεράς Μονής της αγίας Ζώνης, μήτε τινός των κατά καιρούς Ηγουμένων και μοναζόντων εν αυτή δυναμένου επιμυχθήναι όλως εν αυτή, ή απαιτήσιν τινά ποτέ προβαλλείν, ή ενόχλησιν εμποιήσαι τοις κατά καιρούς Επιτρόποις αυτού επί μηδεμιά αιτία. Ταύτα απεφάνθη και κεκύρωται Συνοδικώς. Ος δ' αν και οποίος των απάντων Ιερωμένος ή λαϊκός γνώμης σκαιότητι και αλαζονεία νικώμενος τολμήση ποτέ κρυφίως ή φανερώς ανατρέψαι και διασεισαι τα εν τω παρόντι Συνοδικώς εκπερασμένα, οποίας αν είη τάξεως και βαθμού, αφωρισμένος υπάρχη παρά της αγίας και ομοουσίου και Ζωοποιού Μακαρίας Τριάδος, του ενός τη φύσει μόνου Θεού, και κατηραμένος, και ασυγχώρητος, και άλυτος μετά θάνατον, και πάσαις ταις πατρικαίς και Συνοδικαίς αραίς υπεύθυνος, και ένοχος του πυρός της γεέννης, και τω αιωνίω αναθέματι υπόδικος. Οθεν εις ένδειξιν και διηνεκή την ασφάλειαν εγένετο και το παρόν Ημέτερον Πατριαρχικόν και Συνοδικόν Συγγιλιώδες εν Μεμβράναις Γράμμα, καταστρωθέν καν τω Κώδηκι της του Χριστού Μεγάλης Εκκλησίας, και εδόθη τοις κατά καιρούς Επιτρόποις της ρηθείσης Ιεράς Εκκλησίας του εν αγίοις Πατρός ημών Νικολάου, της κειμένης κατά την Νήσον Σάμον εν τη πόλει Λιμίν Βαθέος.

Εν έτει Σωτηριώ χιλιοστώ οκτακοσιοστώ εξηκοστώ δεύτερω κατά Μήνα Μάιον Επινεμήσεως Εης.

Ιωακείμ ελέω Θεού Αρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως Νέας Ρώμης και Οικουμενικός Πατριάρχης.

Η ερμηνεία της απάντησης του Πατριαρχείου αποτελεί μία πολύ ελκυστική πρόκληση, αν ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι ένα ιστορικό τεκμήριο δεν μπορεί να αποκοπεί από τον ομφάλιο λώρο που το συνδέει οργανικά με το γενικότερο ιστορικό πλαίσιο μέσα στο οποίο γεννιέται. Ιδιαίτερος δε ένα πατριαρχικό σιγίλλιο πρέπει να αντιμετωπιστεί, επιπλέον, ως η συμπυκνωμένη κειμενική αποτύπωση της θέσης ενός θεσμού με μακραίωνη ιστορία (του Πατριαρχείου), η οποία λεξικοποιείται αναπνέοντας στη συγχρονικότητα της ιστορικής συγκυρίας που το παράγει.

Στη δεδομένη στιγμή (1862), λοιπόν, η Εκκλησία, και εν προκειμένω η κεφαλή αυτής, ο οικουμενικός πατριάρχης Ιωακείμ Β' κατά τη διάρκεια της πρώτης

πατριαρχίας του (1860-1863), εκφράζει την επίσημη εκκλησιαστική άποψη σχετικά με το αίτημα των Σαμίων. Εξηγεί δηλαδή τις επιλογές του Πατριαρχείου, επιχειρώντας ταυτόχρονα να εγγράψει ή να απορροφήσει «λογικά» τους νεοτερικούς τριγμούς που επισυμβαίνουν στην οθωμανική αυτοκρατορία στη δεδομένη ιστορική φάση. Η θέση αυτή, ωστόσο, αποτελεί τομή σε σχέση με το παρελθόν του οικουμενικού θεσμού και συνιστά, ως προς αυτό, ασυνέχεια. Η εσωτερική κρίση της οθωμανικής αυτοκρατορίας αναγκάζει και το ίδιο το Πατριαρχείο να επαναπροσδιορίσει τη θέση και τον ρόλο του ως εθναρχούσα ηγεσία του χριστιανικού μιλέτ, όπως θα δούμε αναλυτικότερα στη συνέχεια.

Η ιστορικότητα των επιλογών του Οικουμενικού Πατριαρχείου συμβαδίζει με τη μεταβατικότητα και τη ρευστότητα της εποχής ή, με άλλα λόγια, τις προκλήσεις που η ίδια η οθωμανική αυτοκρατορία καλείται να αντιμετωπίσει σε ένα διεθνές περιβάλλον, όπου διαμορφώνονται νέοι όροι και νέα ενδεχόμενα στο εσωτερικό της τόσο σε επίπεδο άσκησης της κοσμικής εξουσίας απέναντι στους υπηκόους της, όσο και αναφορικά με το μέλλον μακραιώνων θεσμών, όπως το ίδιο το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Οι αντιφάσεις σε σχέση με τις κανονικότητες που είχε δημιουργήσει μία μακραιώνη παράδοση αναδύονται δυναμικά και στιγματίζουν το ιστορικό παρόν με δράσεις και ρήξεις, οι οποίες, εν συνεχεία, θα θέσουν σε κίνηση ευρύτερες αλλαγές και, μόνο μερικώς, ελεγχόμενες συνέπειες¹².

Οι ρωγμές στο οθωμανικό εποικοδόμημα και η διάχυση των νεοτερικών προταγμάτων, τα οποία επικαιροποιήθηκαν με επαναστατικό τρόπο σε όλη τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, αναγκάζουν την Εκκλησία να αναζητήσει μία νέα νομιμοποίηση. Το διακύβευμα πλέον για την αυτοκρατορία αλλά και το Οικουμενικό Πατριαρχείο είναι η προσαρμογή και αναδιαμόρφωση του επίσημου λόγου τους - αναγκαιότητες που τίθενται αμείλικτα και ανεξάρτητα από τις προθέσεις προσώπων και θεσμών.¹³ Ο ίδιος ο σουλτάνος, ως νομιμοποιητικός φορέας του Οικουμενικού Πατριαρχείου, υποχρεώνει την Εκκλησία (ηγεσία και λαϊκό στοιχείο), αφενός, στην αναζήτηση ενός νέου πλαισίου πολιτικής νοηματοδότησης και, αφετέρου, σε μία νέα σχέση τόσο με το παρόν όσο και με το παρελθόν.

Έτσι, ακόμη και σε περιπτώσεις που η πρώτη ανάγνωση του κειμένου δεν φαίνεται να απαιτεί μεγεθυντικό φακό, μία προσεκτική διερεύνηση, τόσο υφολογικά όσο και σημασιολογικά, αποκαλύπτει ρήξεις με το παρελθόν και ασυνέχειες. Δηλαδή, δυνάμει της ανασύστασης του ιστορικού πλαισίου στο οποίο εγγράφεται το πατριαρχικό σιγίλλιο, είμαστε σε θέση να παρακολουθήσουμε τις σημασιολογικές διολισθήσεις του λεξιλογίου και δι' αυτών τα αδήριτα διλήμματα των φορέων της εξουσίας, τόσο της κοσμικής όσο και της θρησκευτικής (εν προκειμένω, του Οικουμενικού Πατριαρχείου). Κατά συνέπεια το κείμενο αποκτά πρόσθετο ενδιαφέρον,

¹² Αναφορικά με τις συνθήκες διάχυσης των νεοτερικών ιδεών στην οθωμανική αυτοκρατορία και την επίσημη διαχείριση των νέων προκλήσεων, βλ. ενδεικτικά μόνο: Pamuk, S., *The Ottoman Empire and European Capitalism, 1820-1913. Trade, Investment and Production*, London 1987· Quataert, D., *Social Disintegration and Popular Resistance in the ottoman Empire 1881-1908. Reactions to European Economic Penetration*, New York University Press 1983· Stamatopoulos, D., "Orthodoxy versus Nationalism? The Condemnation of the "Ethnophyletism" as a nationalist undertaking and the strategies of hegemony in the Greek-Orthodox Community of Istanbul", Ανακοίνωση στο διεθνές συνέδριο με τίτλο: *Local and Imperial Approaches to Greek-Ottoman History*, Βαθύ, Σάμος, 12-16 Σεπτεμβρίου 2001. Ειδικότερα για τον τρόπο που οι ελληνορθόδοξες κοινότητες δεξιώθηκαν εν τέλει τον τουρκικό εκσυγχρονισμό, βλ. επίσης, Αναγνωστοπούλου Σία, *Μικρά Ασία 19^{ος} αι.-1919, Οι ελληνορθόδοξες κοινότητες*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2006, και, της ίδιας, *Τουρκικός εκσυγχρονισμός: Ισλάμ και Τουρκοκύπριοι στη δαιδαλώδη διαδρομή του Κεμαλισμού*, Αθήνα 2005.

¹³ Βλ. σχετικά, Σταματόπουλος, Δ., *Μεταρρύθμιση και εκκοσμίκευση: προς μία ανασύνθεση της Ιστορίας του Οικουμενικού Πατριαρχείου τον 19^ο αιώνα*, έκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2003. Επίσης, του ίδιου, «Η Εκκλησία ως πολιτεία: αναπαραστάσεις και μετασχηματισμοί του Ορθόδοξου μιλλέτ στην Οθωμανική Αυτοκρατορία (β' μισό του 19^{ου} αιώνα)» *«Μνήμων»*, τ. 23 (2002), σ. 183-220.

στον βαθμό που εκφράζει την επίσημη θέση ενός ιστορικού θεσμού σε μία εποχή μεταβατική τόσο για τον ίδιο τον θεσμό όσο και για την οθωμανική αυτοκρατορία.

Οι μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ, που εκκινούν από τις εξαγγελίες του Gülhane το 1839 (Χάττ-ι Σεριφ) από τον Αμπντούλ Μετζζίτ και αποκτούν ευρύτερη νομιμοποίηση από τον Αμπντούλ Χαμίτ μετά το Χάττ-ι Χουμαγιούν¹⁴ το 1856 και το τέλος του Κριμαϊκού Πολέμου (1853-1856), αποτελούν για την οθωμανική αυτοκρατορία επιτακτική ανάγκη και ταυτόχρονα μία νέα πρόκληση. Η εκρηκτική κατάσταση που επικρατεί στην Ευρώπη με τα επαναστατικά κινήματα που ακολούθησαν την ελληνική επανάσταση του '21 και τις διεκδικήσεις των εθνοτήτων για εδαφική και πολιτική ανεξαρτησία θέτουν άμεσα υπό αμφισβήτηση το μέλλον παραδοσιακών δομών και κρατικών οντοτήτων, όπως και η οθωμανική αυτοκρατορία. Οι τριγμοί στα θεμέλια του οθωμανικού συστήματος, ο εθνικισμός ως πολιτικό παράγωγο και οργανικό σύμφυτο της εθνικοποίησης των συλλογικοτήτων κι ο επιθετικός οικονομικός ιμπεριαλισμός των Μεγάλων Δυνάμεων, επιβάλλουν στο οθωμανικό καθεστώς αλλαγές και αναθεωρήσεις. Το οθωμανικό κράτος σε όλη αυτή την περίοδο και συμβατικά ως το 1909 (κίνημα Νεοτούρκων) φαίνεται να είναι μία αυτοκρατορία που προσπαθεί να μείνει ζωντανή μέσα στη νεότερικότητα που τη διαπερνά σε όλα τα επίπεδα.

Έτσι, με τις μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ η διοίκηση γίνεται πιο συγκεντρωτική, η οικονομία προσαρμόζεται στα νέα δεδομένα που επιβάλλουν οι οικονομικές ατμομηχανές της Ευρώπης και το κράτος «φιλελευθεροποιείται» δίνοντας τη δυνατότητα ευρύτερων οριζόντων για τους ευρωπαϊούς κεφαλαιούχους και τους οθωμανούς υπηκόους ανεξαρτήτως θρησκευόμενου.

Με το Χάττ-ι Χουμαγιούν (1856) η διαδικασία των μεταρρυθμίσεων επεκτάθηκε και στο εσωτερικό των μη μουσουλμανικών κοινοτήτων (millet). Στην περίπτωση του ορθόδοξου millet η Υψηλή Πύλη, αφού έστειλε «Οδηγίες» χαράσσοντας το γενικό πλαίσιο των μεταρρυθμίσεων, εν συνεχεία το κείμενο εγκρίθηκε από μία Μικτή Εθνοσυνέλευση (λαϊκών-κληρικών) και τελικά έγινε αποδεκτό το 1862 από την Πύλη με την ονομασία «Εθνικοί» ή «Γενικοί Κανονισμοί».

Αυτοί οι «Γενικοί Κανονισμοί» ήταν ουσιαστικά το Σύνταγμα με βάση το οποίο διοικήθηκε η ορθόδοξη κοινότητα της αυτοκρατορίας ως το 1923¹⁵. Η διαχείριση των υποθέσεων της ορθόδοξης κοινότητας θα γινόταν πλέον από τη Σύνοδο και το Διαρκές Εθνικό Μικτό Συμβούλιο, στο οποίο το λαϊκό στοιχείο πλέον υπερίσχυε και ο ρόλος του καθίστατο αποφασιστικής σημασίας για το μέλλον του Οικουμενικού Πατριαρχείου, των μητροπόλεων και των κατά τόπους θρησκευτικών ηγεσιών. Στο σημείο αυτό δε πρέπει να σημειωθεί ότι ο πατριάρχης Ιωακείμ Β'¹⁶ κατά τη διάρκεια της πρώτης πατριαρχίας του πολέμησε το νέο καθεστώς που θεσπίστηκε με τους Εθνικούς Κανονισμούς. Ταυτόχρονα, ήταν ο πρώτος πατριάρχης, ο οποίος ανήλθε στον πατριαρχικό θρόνο (1860) με τη νέα διαδικασία, η οποία προσδιοριζόταν από τους Γενικούς Κανονισμούς.

¹⁴ Για το πλήρες μεταφρασμένο κείμενο των εξαγγελιών του Χάττ-ι Χουμαγιούν, βλ.: Νικολαΐδης, Δ., *Οθωμανικοί κώδικες ήτοι συλλογή πάντων των νόμων της οθωμανικής αυτοκρατορίας, διαταγμάτων, κανονισμών, οδηγιών και εγκυκλίων*, μτφρ. Φωτιάδου, Εν Κωνσταντινουπόλει 1889-1891.

¹⁵ Βλ., σχετικά: Παρασκευάς Κονόρτας, *Οθωμανικές θεωρήσεις για το Οικουμενικό Πατριαρχείο*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1998, σ. 148 κι εξής.

¹⁶ Σχετικά με τον Ιωακείμ Β', βλ. Μανουήλ Γεδδεών, *Πατριαρχικοί Πίνακες, Ειδήσεις Ιστορικά Βιογραφία, περί των Πατριαρχών Κωνσταντινουπόλεως*, Εν Κωνσταντινουπόλει, Lorenz & Keil, σ. 701-702. Γενικότερα, για την πνευματική κίνηση της οθωμανικής αυτοκρατορίας κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, βλ. του ίδιου, *Η πνευματική κίνησης του Γένους κατά τον ΙΗ' και ΙΘ' αιώνα*, επιμ. Α. Αγγέλου-Φ. Ηλιοῦ, Ερμής, Αθήνα 1976.

Οι Γενικοί Κανονισμοί ως αποτέλεσμα προσαρμογής αφενός της οθωμανικής εξουσίας και αφετέρου του Οικουμενικού Πατριαρχείου στη νεοτερικότητα έθεσαν έμπρακτα υπό επαναπροσδιορισμό κανονικότητες και αδιαπραγμάτευτες πραγματικότητες για αιώνες. Η ενθρόνιση του πατριάρχη, η εκλογή του με τη διαδικασία που συνοδεύεται, το ζήτημα των «προνομίων» και των «δοσιμάτων», η νομική/πολιτική υπόσταση του θεσμού και των ορθόδοξων ετέθησαν υπό αίρεση, αναπροσαρμόστηκαν. Οι προσθήκες, οι απαλειφές ή οι προσεκτικές οριοθετήσεις, στις οποίες προέβη η οθωμανική εξουσία, ανακλαστικά προκάλεσαν αντιδράσεις και αναδιατάξεις. Ο πολιτικός ρόλος της θρησκευτικής εξουσίας μέσα στη νεοτερικότητα αποτελεί διακύβευμα αλλά και πρόταγμα. Από την άλλη, ο σουλτάνος χρησιμοποιώντας έναν προνεοτερικό θεσμό (Εκκλησία) επιχειρεί να διαχειριστεί το παρόν επιστρατεύοντας εν πολλοίς νεοτερικά (sic. πολιτικά) «εργαλεία».

Η οριστική ψήφιση και η κύρωση των Γενικών Κανονισμών γίνεται στα 1862· δηλαδή, κατά την χρονική στιγμή που ο οικουμενικός πατριάρχης Ιωακείμ Β΄ απαντάει στο αίτημα των Σαμίων και τον ηγεμόνα της Σάμου Μιλτιάδη Αριστάρχη, τον οποίο μάλιστα δεν παραλείπει να χαρακτηρίσει ως «υιόν υμίν εν πνεύματι περισπούδαστον».

Η αναθεώρηση από το Οικουμενικό Πατριαρχείο μίας προηγούμενης κατάστασης, η οποία είχε πλέον αποκτήσει προϊόντος του χρόνου ισχυρή νομιμοποίηση, δεν μπορεί παρά να ιδωθεί μέσα από το, ως άνω διαγεγραμμένο, γενικότερο ρεφορμιστικό πλαίσιο. Η ενεργητικότερη παρουσία του λαϊκού στοιχείου στο Διαρκές Μικτό Συμβούλιο και, κατ' επέκταση, ο αποφασιστικός πλέον ρόλος των «συντεχνιών» της Κωνσταντινούπολης στην ανάρρηση του πατριάρχη στον οικουμενικό θρόνο, δεν μπορεί παρά να οδήγησαν την Εκκλησία και τους προκαθημένους του ορθόδοξου millet στην επιδίωξη μίας άλλης σχέσης με αυτό ακριβώς το ισχυρό λαϊκό στοιχείο. Άλλωστε, η εκκοσμίκευση της θρησκείας ως μία από τις πολλαπλές συνέπειες της προσπάθειας της οθωμανικής αυτοκρατορίας, ώστε να προσαρμοστεί στα δεδομένα των νέων καιρών, ήταν ένας από τους κεντρικούς στόχους των μεταρρυθμίσεων του Τανζιμάτ.

Συνεπώς, αφού ο οριζόμενος πλέον από την Πύλη οικουμενικός πατριάρχης εκλέγεται από τη Σύνοδο και τους «προκρίτους του έθνους» (1860) ή του «γένους» (1884, 1887, 1901) σύμφωνα με τα οθωμανικά βεράτια, είναι προφανές ότι οι εκπρόσωποι των συντεχνιών, οι «πρόκριτοι του έθνους», δηλαδή τα μέλη της νεοφαναριώτικης αριστοκρατίας, θα είχαν έναν σημαντικότερο ρόλο. Ο ρόλος αυτός δε δεν εξαντλείτο στη σφαίρα της οικονομικής ζωής της αυτοκρατορίας αλλά και στη σημασία που αποκτούσε μέσα στο υπό διαμόρφωση εθνοθρησκευτικό πρόπλασμα, στο οποίο έτειναν να μετεξελιχθούν τα ίδια τα millet. Ο Μιλτιάδης Αριστάρχης, όπως νωρίτερα και ο βουλγαρικής καταγωγής Στέφανος Βογορίδης αλλά και γενικότερα μία σειρά διατελεσάντων ηγεμόνων της Σάμου, ήταν σημαίνοντα μέλη αυτής της νεοφαναριώτικης ελίτ της Κωνσταντινούπολης με ειδική σχέση προς το Οικουμενικό Πατριαρχείο.

Είναι προφανές ότι η συμμετοχή στο Διαρκές Μικτό Συμβούλιο λαϊκών μελών αποτελούμενων από υπαλλήλους του Πατριαρχείου, ορθόδοξους στρατιωτικούς ή πολιτικούς υπαλλήλους της Διοίκησης, του ηγεμόνα της Σάμου, αντιπροσώπους των Παραδουνάβιων Ηγεμονιών, επιστήμονες, εμπόρους, τραπεζίτες και άλλους, εισάγει το Πατριαρχείο σε μία νέα μεταβατική φάση κατά την οποία καλείται με επιτακτικό τρόπο να αποκριθεί στην νεοτερική πρόκληση της εκκοσμίκευσης.

Με άλλα λόγια, το Πατριαρχείο έπρεπε να ερμηνεύσει τα νεοτερικά προτάγματα και να χαράξει τη στρατηγική για τη νέα του πορεία στη βάση ενός

πλαίσιου, τα όρια του οποίου καθορίζονται πια με γνώμονα πολιτικές και νομικές αρχές, δηλαδή κοσμικές ορίζουσες. Το διακύβευμα ήταν άμεσο: η διάσπαση της οθωμανικής αυτοκρατορίας δημιουργούσε μείζον θέμα για την ύπαρξη και τον ρόλο του Πατριαρχείου στο εξής. Συνεπώς, ο στόχος τόσο για το Πατριαρχείο όσο και για τον ίδιο τον σουλτάνο ήταν κοινός: η διατήρηση της ενότητας για τον σουλτάνο, η ενότητα των Οθωμανών υπηκόων, μουσουλμάνων και μη, για το Πατριαρχείο, η ενότητα των ορθοδόξων.

Με βάση το κείμενο της πατριαρχικής απάντησης του Ιωακείμ Β΄ προς τον ηγεμόνα Σάμου Μιλτιάδη Αριστάρχη και αναφορικά με το αίτημα των Σαμίων, πληροφορούμαστε τα εξής:

Ο ναός Αγίου Νικολάου

- (α) ανεξαρτητοποιείται από την σταυροπηγιακή μονή Αγίας Ζώνης,
- (β) θα διοικείται από ενοριακό συμβούλιο,
- (γ) θα ανήκει στην πνευματική και διοικητική δικαιοδοσία του επισκόπου Σάμου με την παράλληλη επιστασία των επιτρόπων του ναού,
- (δ) θα παραχωρούταν οριστικά στο δήμο Στεφανουπόλεως με την εφ΄ άπαξ καταβολή στη μονή ποσού ύψους 6.000 γροσίων και
- (ε) θα περνούσαν στην κατοχή του δήμου τα κτήματα και τα αφιερώματα του ναού.

Στο πατριαρχικό σιγίλλιο ο οικουμενικός πατριάρχης υπογράφοντας ως *«Ιωακείμ ελέω Θεού Αρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως Νέας Ρώμης και Οικουμενικός Πατριάρχης»* αναδεικνύει, αφενός, την αντίληψη της οικουμενικότητας του θεσμού και, αφετέρου, *«την μητρικήν...αντίληψιν»* περί της Εκκλησίας, που προνοεί για το «ποιμνιό της» και το προστατεύει. Ο έλεγχος του ποιμνίου από τον ανώτατο εκκλησιαστικό θεσμό εξασφαλίζει συνακόλουθα και την υποταγή των χριστιανών υπηκόων της αυτοκρατορίας στον σουλτάνο, ο οποίος αναγνωρίζει στον πατριάρχη το δικαίωμα άσκησης των καθηκόντων του στα πλαίσια του οθωμανικού συστήματος διοίκησης και στην επικράτεια η οποία οριζόταν από το χριστιανικό millet. Το Οικουμενικό Πατριαρχείο με έδρα την Κωνσταντινούπολη-Νέα Ρώμη ως θεσμός αναγνωρισμένος από την οθωμανική αυτοκρατορία εξακολουθεί να διεκδικεί το οικουμενικό αίτημα, ακόμη κι όταν αυτό δεν φαίνεται να διασφαλίζεται πια από μία αυτοκρατορία σε κρίση, συνεχίζει δε να εδρεύει σε έναν ιστορικό χώρο διατηρώντας απευθείας σύνδεση με ρίζες τόσο μακρινές ως το Βυζάντιο.

Με αυτές τις ρυθμίσεις και με τη ρητή ομολογία του οικουμενικού πατριάρχη για το *«εύλογον και αναγκαίον...της των ειρημένων χριστιανών αιτήσεως»* ο πατριάρχης Ιωακείμ Β΄ στρέφεται εναντίον των συμφερόντων της σταυροπηγιακής μονής Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου, τάσσεται υπέρ του λαϊκού αιτήματος και αναγνωρίζει *«την αρχιερατικήν εκείνην αφιέρωσιν [sic. του επισκόπου Ακάκιου] ως παράλογον, και εν ουδενί δικαίωματι βασιζομένην...»*. Ταυτόχρονα, αίρει την ισχύ που είχε το σιγιλιάδες Γράμμα *«του αιδίου Πατριάρχου Κυρού Σοφρονίου εκδεδωμένον κατά το αψοθ΄ σωτήριο εν έτος...»* και με το οποίο γινόταν αποδεκτή η προσφορά του επισκόπου Ακάκιου.

Οι νεότερες ρωγμές και τα διακυβεύματα που υπαινιχθήκαμε νωρίτερα τόσο στην ιστορία του Οικουμενικού Πατριαρχείου όσο και για το μέλλον της οθωμανικής αυτοκρατορίας μπορούν εν μέρει να γίνουν αντιληπτές στη συγκεκριμένη πατριαρχική απάντηση προς τον ηγεμόνα της Σάμου. Η σποραδική εμφάνιση στο ίδιο το κείμενο λέξεων, των οποίων τα σημαινόμενα εγγράφουν πλέον τα νεότερα προτάγματα, μαρτυρεί την προσπάθεια του Οικουμενικού Πατριαρχείου να προσαρμοστεί πλέον σε μία εποχή κατά την οποία η νομιμοποίηση της εξουσίας του πατριάρχη από τον σουλτάνο δεν φαίνεται να είναι πλέον αρκετή σε αυτό, όπως κατά το παρελθόν.

Ο οικουμενικός πατριάρχης Ιωακείμ Β΄ αναγνωρίζει ως «*εύλογον και του δικαίου εχομένην*» την «*αίτησιν*» χρησιμοποιώντας όρους με πολιτικό και νομικό περιεχόμενο. Επιπλέον, επικαλείται τον ορθό λόγο, ο οποίος εκπορεύεται από τον Ευρωπαϊκό Διαφωτισμό, οριοθετείται πλέον από την κοσμική εξουσία, συμπορεύεται «εν δυνάμει» με τη θρησκευτική και αποτελεί τη μήτρα των εθνικών διεκδικήσεων των νέων καιρών.

Κατά τη σύντομη έκθεση του ζητήματος ο πατριαρχικός λόγος χαρακτηρίζει την «*αρχιερατικήν εκείνην αφιέρωσιν*» του επισκόπου Ακακίου «*ως παράλογον, και εν ουδενί δικαίωματι βασιζομένην*». Και αλλού, αναφερόμενος στην πάλαι εγκριθείσα με πατριαρχικό σιγίλιο του πατριάρχη Σοφρωνίου ενέργεια του επισκόπου Ακακίου, προβαίνει σε κρίσεις καταδικαστικές και ευθέως απορριπτικές τής κατά το παρελθόν στάσης και των επιλογών του Οικουμενικού Πατριαρχείου, ως «*ουκ ιδιοκτήτου, μηδέν έχοντος...δικαίωμα επί του υλικού αυτού*».

Είναι προφανές ότι, στην παρούσα πια φάση και στο ζήτημα διακατοχής του ναού του Αγίου Νικολάου του δήμου Βαθέος, αναζητούνται ερείσματα νομικά και πολιτικά – κάτι εντελώς καινοφανές σε σύγκριση με τις αποφάσεις του Πατριαρχείου κατά το παρελθόν. Αυτά τα εμπράγματα ερείσματα μπορούν να έχουν αναφορά μόνο στη σχέση τους με την ίδια την τοπική κοινωνία και τα αιτήματα του λαού, στον βαθμό που αυτά αποτελούν δεσμευτικούς όρους της πολιτικής εξουσίας ή, αλλιώς, μία «υλική» διαχείριση της πραγματικότητας.

Στο διαμορφωμένο αυτό πλαίσιο, όπου η λαϊκή βούληση αποκτά με την έγκριση της κεντρικής εξουσίας έναν περισσότερο δυναμικό και διευρυμένο ρόλο και στα ζητήματα του Πατριαρχείου, δεν μπορεί παρά τα αιτήματά της να αντιμετωπίζονται με όρους πολιτικούς και σε πλαίσιο ορθολογικό, όπως αυτό προσδιορίζεται πλέον από εκκοσμικευμένους φορείς της εξουσίας. Η διατύπωση στο εν λόγω κείμενο δεν αφήνει περιθώρια για τα ελατήρια, που ώθησαν το Πατριαρχείο στην αναθεώρηση προηγούμενων και «οριστικών» αποφάσεων: «*...διασκεπτόμενοι, και ανάλογον των καιρώ και ταις των πραγμάτων περιστάσεσι την οικονομίαν, ενεκρίναμεν και απεφηνάμεθα ομοφώνω Συνοδική γνώμη... επανελθείν δε και μένειν αυτόν ες αεί εις ενοριακήν κατάστασιν υπό την αρχιερατικήν δικαιοδοσίαν του κατά καιρόν Μητροπολίτου Σάμου... επιστατουμένη δε και διεξαγομένη υπό των κατά καιρούς Επιτρόπων αυτής, ον τρόπον και αι λοιπαί εν τη Νήσω και Επαρχία ταύτη Εκκλησίαί...».*

Η ανάθεση της επιτροπείας του ναού Αγίου Νικολάου στο ενοριακό συμβούλιο υπό την επίβλεψη του μητροπολίτη Σάμου ευθυγραμμίζεται με το πνεύμα των Γενικών Κανονισμών και τις Οδηγίες προς την ηγεσία της Εκκλησίας. Στο πατριαρχικό σιγίλιο αποτυπώνεται η προσπάθεια του Πατριαρχείου να εφαρμόσει το νέο Σύστημα, να συμπλεύσει με τις κατευθύνσεις που χαράσσει η οθωμανική κεντρική διοίκηση και ταυτόχρονα να διατηρήσει έναν εθναρχικό-μητρικό ρόλο, όπως κατά το παρελθόν: «*Ταύτη τοι συσκευάμενοι μετά της περί ημάς Ιεράς και αγίας Συνόδου, και άμα μεν το εύλογον και αναγκαίον κατιδόντες της των ειρημένων χριστιανών αιτήσεως...».*

Ο τρόπος διαχείρισης της λαϊκής βούλησης από το Οικουμενικό Πατριαρχείο αναδεικνύει μία στροφή όχι μόνο ως προς τα σημαίνοντα (λέξεις) αλλά και ως προς τα σημαινόμενα (σημασίες). Όσον αφορά τον ρόλο του ίδιου του σουλτάνου, γίνεται αντιληπτό ότι αυτός δεν δείχνει πια να μπορεί να εξασφαλίσει, όπως στο παρελθόν, τη νομιμοποίηση του Πατριαρχείου ως αποκλειστικός φορέας εξουσίας. Επομένως, το Πατριαρχείο νιώθει την επιτακτική ανάγκη να αναζητήσει νέα ερείσματα νομιμοποίησης. Υπό αυτούς τους όρους, λοιπόν, αναζητά νομιμοποίηση σε εκκολαπτόμενες εκκοσμικευμένες εξουσίες και τελικά αναγκάζεται να εκφράσει

πλέον φανερά τη λαϊκή βούληση νομιμοποιώντας την και σε τελευταία ανάλυση ικανοποιώντας το αίτημα των Σαμίων. Είναι η στιγμή που οι θρησκευτικές Αρχές αρχίζουν βαθμιαία να λειτουργούν ως πολιτικοθρησκευτικές εξουσίες, οι οποίες πρέπει να ανταποκριθούν και σε «δικαιώματα» ή «αιτήματα πολιτών».

Κωνσταντίνος Μπέλης, Διδ. Διπλ. (Ιστορία)

krbelsis@sch.gr

ΕΠΙΛΟΓΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

Αναγνωστοπούλου, Σία, *Τουρκικός εκσυγχρονισμός: Ισλάμ και Τουρκοκύπριοι στη δαιδαλώδη διαδρομή του Κεμαλισμού*, Αθήνα 2005.

Αναγνωστοπούλου, Σία, *Μικρά Ασία 19^{ος} αι.-1919, Οι ελληνορθόδοξες κοινότητες*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2006.

Αρβελέρ, Ελένη, *Η πολιτική ιδεολογία της Βυζαντινής αυτοκρατορίας*, Ψυχογιός, Αθήνα 2007.

Βακιρτζής, Ι., *Ιστορία της Ηγεμονίας της Σάμου 1834-1912*, ΓΑΚ-Αρχαία Νομού Σάμου, Αθήνα 2007

Βαρβούνης, Μ., *Λαϊκή λατρεία και θρησκευτική συμπεριφορά των κατοίκων της Σάμου*, Αθήνα 1991 (διδακτορική διατριβή).

Βαρβούνης, Μ., *Σαμιακά λαογραφικά και εκκλησιαστικά σύμμικτα*, τόμ. Α' και Β', έκδοση νομαρχιακής αυτοδιοίκησης ν. Σάμου, Αθήνα 2001 και 2002 αντίστοιχα.

Γεδδεών, Μ., *Η πνευματική κίνησης του Γένους κατά τον ΙΗ' και ΙΘ' αιώνα*, επιμ. Α. Αγγέλου-Φ. Ηλιού, Ερμής, Αθήνα 1976.

Γεδδεών, Μ., *Μνεία των προ εμού 1800-1863-1913*, Αθήνα 1934.

Κιουσοπούλου, Τόνια, *«Βασιλεύς ή οικονόμος» - Πολιτική εξουσία και Ιδεολογία πριν την Άλωση*, Πόλις, Αθήνα 2007.

Νικολαΐδης, Δ., *Οθωμανικοί κώδικες ήτοι συλλογή απάντων των νόμων της οθωμανικής αυτοκρατορίας, διαταγμάτων, κανονισμών, οδηγιών και εγκυκλίων*, μτφρ. Φωτιάδου, Εν Κωνσταντινουπόλει 1889-1891.

Σκοπετέα, Έλλη, *Η Δύση της Ανατολής*, εκδ. Γνώση, Αθήνα 1992.

Σταματόπουλος, Δ., *Μεταρρύθμιση και εκκοσμίκευση: προς μία ανασύνθεση της Ιστορίας του Οικουμενικού Πατριαρχείου τον 19^ο αιώνα*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2003.

Σταματόπουλος, Δ., «Η Εκκλησία ως πολιτεία: αναπαραστάσεις και μετασχηματισμοί του Ορθόδοξου μιλλέτ στην Οθωμανική Αυτοκρατορία (β' μισό του 19^{ου} αιώνα) «Μνήμων», τ. 23 (2002), σσ.183-220.

Anderson, M., *The Eastern Question 1774-1923. A study in International Relations*, London 1972.

Pamuk, S., *The Ottoman Empire and European Capitalism, 1820-1913. Trade, Investment and Production*, London 1987.

Quataert, D., *Social Disintegration and Popular Resistance in the ottoman Empire 1881-1908. Reactions to European Economic Penetration*, New York University Press 1983.

Stamatopoulos, D., "Orthodoxy versus Nationalism? The Condemnation of the "Ethnophyletism" as a nationalist undertaking and the strategies of hegemony in the Greek-Orthodox Community of Istanbul", Ανακοίνωση στο διεθνές συνέδριο με τίτλο: *Local and Imperial Approaches to Greek-Ottoman History*, Βαθύ, Σάμος, 12-16 Σεπτεμβρίου 2001.